

BABA (261) *sb f i m*

f (238), *m* (3) [tylko w onomast.].

bab- (182), *bãb-* (11) [zapewne błędy]. *bab-* : *bãb-* *Leop* (1 : 1), *BielKron* (12 : 5), *BielSat* (6 : 3), *SkarŻyw* (6 : 1), *KlonWor* (6 : 1).

sg N *baba* (128). ◊ *G* *baby* (13). ◊ *D* *babie* (9). ◊ *A* *babę* (19). ◊ *I* *babą* (6). ◊ *L* *babie* (2). ◊ *V* *babo* (4). ◊ *pl N* *baby* (42). ◊ *G* *bãb* (14); *bãb* (10), *b(a)b* (4). ◊ *D* *babãm*(5) *FalZioł* (2), *RejWiz*, *BibRadz* (2), *bab(o)m* (3) *SkarŻyw* (2), *NiemObr*; *-ãm* (3), *-(a)m* (2). ◊ *A* *baby* (10). ◊ *I* *babami* (6). ◊ *cum nm du N* *babie* *BibRadz Ex* 1/15. ◊ *A* *babie**BielKron* 447v.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Stara kobieta, staruszka, starucha; kobieta dojrzała; anus* *Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Mącz*, *Calag*, *Cn*; *vetula* *Murm*, *Mącz*, *Calag*, *Cn*; *anacula* *Calag*; *annua* *Cn* (49) : *Bábá* kiedy nie widziáła *Lekárzá* do domu wezwáá *BierEz* I3v, I3v; *Murm* 47; *Mymer*¹ 21; *BartBydg* 10b; *baby* nie zwodzáczy [..] iefli doznałz *Dziękuy* [..] panu Bogu *GlabGad* P8v; *Czemu* *baby* niektore albo ftare żony wáfi albo brody porośle miewaią. *GlabGad* B; *I* owa twa [*plebana*] *Baba* *ſhywa* *RejKup* k6; pilnie przegládaiąc gdzie ktora *bábá* iuz głową trzęfy *GroicPorz* ee4; *RejFig* Ee2 [3 r.]; *Słup* ief podobny *Bábie/* ktory lud profty chwali w Kráinie *Obdorá* *BielKron* 433v; [*Kanibales*] *Niewiaft* nie iedzą ále ie chowaią ná płod/ á *báby* ku ſłużbie. *BielKron* 441; *Wepucyus* [..] wyfiadł ná ieden wyfep nie nálażł tám nie inego/ iedno dwie *bábie* a dwie *dziewce* w iafkini *BielKron* 447v, 441v; *Mącz* 11d, 491a; *BielSat* D4; *HistLan* B3v; *Nie zażrzy* iezdny kiedy mijá *drabá/* *Ni* *głátka* *dziewká* gdy ſie *zgarbi* *bábá*. *RejZwierc* 224; *PaprPan* P4v; *Calag* 13a; *mogęli* ia *táká* *bábá* *ſyná* *vrodzić?* *SkarŻyw* 285 [2 r.]; *StryjKron* 406; *KochFr* 25; *KochPieś* 23; *BielRozm* 31; *Calep* 78b; *JanNKarKoch* G2; *Báby* [..] *Czáruią* y *lekuia/* *wrozą* *wieści* *nośzą/* *Stadło* *łączą:* á w *rzczy* o *iałmużnę* *prośzą*. *KlonWor* 50.

Fraza:»*baba* *baje*« (2): *Ony* *dziwne* *fabuły* co ie *bábá* *báie*. *RejWiz* 6v; *Báby* *nam* *będą* *báiac* *iákie* *báyki* *śmiefzné* *PudłFr* 31.

Wyrażenia:»*baby* z *szpitala* (w *szpitalu*); w *szpitalu* *baby*« (2 : 2): *iżby* *ſłużnief* *leżał* *miefdzy* *bábami* w *ſzpytalu* *iáko* *chory/* *niżli* w *woyſce*. *BielKron* 253; *HistLan* F; *MWilkHist* E4; *A* *iż* *rycerzem* *być* y *woyny* *ſłużyć* *niećwicżony* y *nieopátrżony* *potrzebami* *niemoże/* *tákżeby* *babę* z *Szpytala* *wywiódł* w *pole* *GrabPospR* K2v.

»*stara* *baba*; *baba* *stara*« (2 : 1): *A* co *inego* *bydłá* [*pospolstwa*] *chodzi* *iáko* *ſtády/* *Chłopi/* *dzyewki/* *niewiafty/* *wdowy/* *ſtáre* *báby* *RejWiz* 163; *Mącz* 427c; *StryjKron* 547.

Szeregi: »*baby* i *dziady*; *dziad* albo *baba*; *baby* z *dziadami*«(1 : 1 : 1): *Vkałz* *prośzę* *ćie/* *ktorego* *dziadá/* *álbo* *Bábę* *naſtárſzą* [..] *áby* *ſie* *tzego* *zbáwiennego* z *obrázow* *náutżyli?* *KrowObr* 115; *HistLan* F; *MWilkHist* E4.

»*starcy* i *baby*«:*Iełzce* *miefzkác* *będą* *ſthárcy* y *báby* w *vlicách* *Ierozolimfkich* *BibRadz Zach* 8/4.

a. *Słup*, *figura* o *znaczeniu* *kultowym* (5) :

Zestawienie:»*złota* *baba*« (5): *ktory* [*obraz*] y *po* *dziefiefzydzien* *trwa* *za* *Moſkwą* *na* *granici* *kxięłthwa* *Wiatki*, y *zową* *gi* *iełzce* *teraz* *złotą* *babą* *MiechGlabnlb* 8, *nlb* 30; *Złota* *Bábá* *ktora* *dziecię* *trzymá* v *piersi/* *Słup* *iefł* *podobny* *Bábie/* *ktory* *lud* *profty* *chwali* w *Kráinie* *Obdorá* *BielKron* 433v, 433v [2 r.].

b. *Żebraczka (10)* : *szła [Juno] do niej [Semele] vbrawszy sie iako bábá BielKron 21, 21; Dionizius on okrutnik Sirakuzánki gdy iechał przez rynek/ zabięła mu bábá y prosiła go aby iey co dał. RejZwierc 39v; bábá zdechła iuz nápoły/ będye nośiła pieniędzy máchárzynę w zánádrzu [...] á przedfię będye [...] zebrála RejZwierc 66, 39v [2 r.], 45v, 235.*

Wyrażenie: »baba przed kościołem; przy kościele baba« (1 : 1): *ále y báby przed koscyołem thez o tem dobrze wyedzą. GliczKsiąż N3v; á w ręku paćierze/ Ná iákié przy kołściele bábá piéniędz bierze. KochFr 55.*

2. *Babka, matka ojca lub matki; avia Murm, Mymer¹, Mącz, Cn (16)* : *Murm 166; Mymer¹ 37v; yakom ya nyezabrala ymyenya rvshayaczego [...] szgymyenya orlov po babye yego po slachethney swyathcze wasznoczy dwdzesthv kop ZapWar 1530 nr 2390; Bábá/ to iest Oycá albo matki Mátká. GroicPorz ff2; Przedbábá/ iest mego Dziádá albo Báby mátká. GroicPorz ff2, ff2, ff2v [2 r.], ff4, 112v; pierweiefmy od mátek y od mámek/ y od bab iey [wiary] fye w dziecińftwie nálzym vczyliOrzList12; BibRadz 1.Reg 15 marg; BielKron 141, 323; Mamma Graece, Latine Avia, Stárá mátká/ Bábá Mącz 205 d; SkarŻyw [197].*

3. *Kobieta z niższych stanów (wieśniaczka, mieszcza); prostaczka (38)* : *BierEz L; BielŻyw 4 [2 r.]; RejRozpr Dv; Gdy głową świetego Iana Daż czalowacz za barana. Veroniky potrzés chuftą A Baba wlecze gęs tluftą. RejKup k3, i8v; Bo iefli táka byłá/ na świecie Mária/ Tedy iá chociam bábá/ mogłábych być y ia. RejFig Cc8; Bo komu inochody nie sítawa/ wiec grędą/ A báby gdy Lnu nie máfz/ niech Konopie przędą. RejFig Ee4, Bb5v, Bb6, Cc [3 r.], Cc2 [4 r.], Cc8, Dd7 [4 r.], Ee3v [4 r.]; RejZwierz 107, 117 [2 r.]; Gdy ná wefele iáda/ Kmieć wiezie tłumoki/ Twarz bába vwálkuie/ idzie w lepfe wfkoki. BielSat D2 [idem BielRozm 26]; Wielkonocna oná piońká/ ktorá chłopftwo [...] tákze żacy y báby cáłymi gębami śpiewaią CzechRozm 175v; BielRozm 26; oknem wyrzucal [zbojca] vbogiej Báby zbior. KlonWor 43, 43 [3 r.], 46.*

Wyrażenie: »prosta baba«: wielką chwałę ma [jemiola] z doświadczenia proftich bab *FalZioł I 155b.*

4. *Przekupka, handlarka (15)* : *álić o tym Báby Plotą z sobą ná Rynku Prot C3v, A2c; [Mariusza] wzyła rąbek Hannye. Babye póspolithey, kthorego thałch tho baba przed Budka fwa na rynku bila odefchla. LibMal1551/162v, 1551/162v; RejWiz 42v; zmowił sie z bábą/ kthora pod zamkiem Krákwókim/ niedáleko lodownice/ gárce Iłżeckie przedawála GórnDworz T4, T5, T5v [2 r.]; Nuż zásię ony Báby co siedzą ná trećie/ Iefli fnimi tárguiefz zábaiąc Kálećie. BielSat B4v [idem BielRozm 14], B4v [2 r.]; BielRozm 14 [3 r.].*

5. *Kobieta czuwająca przy położnicach, pomagająca przy porodach; położna, akuszerka; obstetrix BartBydg, Mącz, Calep, Cn; adsestrix, assa, assestrix Cn (51)* : *Thez w tym ma być baba róstpna: aby paniey rodzączey nieprzynękała w praczowanie wielkie FalZioł V 20b; Ktemu baba ma pilno pilnować Czo przyflufza ku łącznemu porodzeniu FalZioł V 24; Łożyfko, Iest rzecż świadoma wżytkiem babam y paniam rodzącym FalZioł V 25, 21a, 21d, 22d [3 r.], 23b, 26 [2 r.], 33v [2 r.], 34 (30); RejFig Cc6v [3 r.]; A gdy się pracowała przy porodzeniu/ rzekła bábá [obstetrix Vulg] do niey/ Nie boy się bo iuz máfz drugiego fyna. BibRadzGen 35/17, Ex 1/15 [2 r.], 17, arg; BielKron 27v [2 r.]; Obstetrico et obstetricor. Bábá być/ pri porodzeniu pań bywac. Mącz 257c, 225a, 257c; KuczKat 130; SkarŻyw 477 [2 r.], 478; NiemObr 148; Calep 718a.*

Wyrażenie: »baba pomocna«: Obstetrix, baba pomocna, czo papky rzeza *BartBydg* 100.

Szereg: »doktorowie i baczne baby«: Bo też o tym [*plci noworodka*] Doktorowie/ y bączne báby náuki przepifuią *CzechRozm* 135.

6. *Kobieta lecząca ziołami, zamawianiem, zielarka, znachorka; expiatrix, fictrix, piatrix Cn (28)* : Też fok wycifniony z omanu/ z winem dany ku picciu/ częfte ieft doświadczenie v proftyh ludzi/ á zwłalzczą v bab na pomorzenie chrobakow. *FalZioł* V 85v; *RejKup* Gv; *BielKom* C8; *GliczKsiąż* C4 [4 r.]; Iuż fie rádzi [*żona*] z bábami ktore zyoła znáią/ Bo wierz mi y ty czálem wiele pomagáią. *RejWiz* 61, 61; [*lustrare*] significat veneficio et incantamentis curare, Leczyć álbo lekováć yáko báby mówią/ żegnáć. *Mącz* 200c; á w kim lekarze náuczeni wąpią/ bábá ledá żielim vzdrowi. *SienLek* 37v, 94v, 194, 256v; Bábá z wánną wyiedzie chce też być lekarką *BielSat* B3v, B3v [2 r.]; *Oczko* 15v; Przymawiaiąc obiémá [*doktorowi i aptekarzowi*] iż bábami ftoią/ Co im báby przynioła tym lud chory goią. *BielRozm* 13 [*idem BielSat* B3v], 12v, 13v; *GostGosp* 128.

Szereg: »doktry i baby«: nauka rozmagithych lekarzftw doświadczonych [...] przez Doktori j Baby: doświadczone. *FalZioł* V 72.

a. *Wiedźma, czarownica; simulatrix Cn (5)* : albo dzieci timi ziołi [!] okładać zachowawa ie od złego wrzeczenia bab, y od inych ftrachow *FalZioł* I 64a, 86d; Tákież przekłete báby s fwey wielkiej zazdrości [...] Iepli ią kto rozdraźni będye go czárowáć. *BielKom* E2v; *RejWiz* 150; oczy człowiecze [...] rychley wczárowáć mogą/ niż ktora bábá zioły *Górndworz* Cc4.

7. *Stręczycielka, rajfurka, kuplerka; swatka (7)* : To ieft wielką [*pokusy*] vciechá/ Gdy plebaná wrrwie klechá [...] Chłop gdy fie obyesi w lefie/ Bábá gdy dzyewkę vniefie *BielKom* D2v; *RejFig* Bb5v [2 r.], Dd5v, Eev [2 r.]; ále iáko fię gniewa pánienká zwiedziona gdy kłobie przychodzi/ ná babę zwodnicę fwoię: ták fię ty świętym gniewem zápalay ná ciáło y cíielefność twoię *SkarŻyw* 321.

8. *Kobieta należąca do służby żeńskiej (2)* :

Szereg: »baby i służbiste« (2): Zátym co tey gawiedzi w domu fię námnoży: To iuż będą OchmiŃtrze, báby, y fłużbiŃte: Y fłużbiŃtych fłużbiŃte, y tych też fłużbiŃŃie *CiekPotr* 29, 31.

9. *Pogardliwa, obelżywa lub żartobliwa nazwa kobiety (28)* : Sylám ią ich [*czartów*] iuż zbab wygnał. *RejKup* h8; [*Pleban do kupca*] Iuż dobri panie czin czo chcesz [...] Gdy tey babie [*sumieniu*] wieczey wierzis *RejKup* n3; [*Postawa do Pokory*] Podź precz bábo po twey mowie máło Być fie lepak częgo nie doŃtało. *BielKom* F6v; Nie dáy iedno z nią [*żoną*] fpołkow niepotrzebnym bábam/ A owym fczczębyetliwym wżetecznym fáfíádam. *RejWiz* 59v, 165; *RejZwierz* 40v; Kiedy fie dziewek boifz á coźby fie báby nie bał. *BielKron* 319v; *Mącz* 137a; BeŃtia powiáda/ czći oycá Benediktá/ oycá Antoniego/ mátkę Klarę/ Kunegundę/ y ine báby *RejAp* 110v, 179; O Dług/ á o zábićie/ Státut mamy fłáby/ A nie wierzym/ aby go nie fkladály báby. *BielSat* E [*idem BielRozm*32]; Ale nam nie trzebá Anyoła/ bo to v nas ládá bábá przewiedzie *RejPos* 37; pánią ią [*szynkarke*] Gretą zowá A fkoró przydzie pláćić/ áliŃci z niey niefláchetna bábá/ bo przypifuie. *RejZwierz* 101, 234; *Paprpán* Q2; *ModrzBaz* 96v; *KochFr* 71 [2 r.]; *BielRozm* 28, 32.

W połączeniu: *leda baba (3)*.

Przysłowie: w ktorým [*kazaniu*] też babę, iáko mówią, naydzie, tyłkoż to że ná inŃze koła przefádzoną *CzechEp* 109; Tá m (iako mówią) táż bábá/ tyż koła *KochSz* C2v [*ogólem* 2 r.].

Zwroty: »całuj babę w kłaki«: Iákie benedicite/ też oremus táki/ Kto tym rymom przygáni/ cáłuy babę w kłaki. *RejFig* Bb7v.

»proznować jako baba«: oni [*rycerstwo*] niezwykli być ípokoiem/ áni chcą iáko báby proznować *BielKron* 253.

Wyrażenia:»baba sekutna«: Zaden tám nie żáłował tey śmierci [*zbójcy*] okrutney: Každy mówił: Bog pomoż tey Babie íekutney *KlonWor* 44.

»jako baba niedbały«: żeś ieft iáko bába niedbáły o íwá oyczyznę włáfną *BielKron* 103v.

a. *Niewieściuch, niedołęga, tchórz (o mężczyznach)* (2) : oto cie bába zowá/ oto dażz ieżdżić ledá komu po íobie *RejPos* 264; Te co dobrze rádzili mieliście zá báby. *PaprPan* Ff3.

10. *Figura szachowa; królowa, dama* (9) : Bábie íie próżno náwiyác: y w oczy/ Y w zad vderzy/ ná ítronę też íkoczy. *KochSz* A3; Kazano zálie puścić bábę w ízránki. *KochSz* B2, A3v, Bv, B2, B2v, B3 [2 r.], B4v.

11. *astr. (tylko w pl) Konstelacja Plejady; pleiades, vergiliae Murm, BartBydg, Cn* (7) : *Murm* 5; *vergiliae, syedm gwyasd, baby BartBydg* 168, 168; *LeopIob* 9/9, 38/31.

12. *n-loc* (1) : By były Sępy z Báby/ Orły z Hoł przybyły/ Tedy były żorawie ich nie zwyciężyły. *KmitaSpit* C6v.

13. *n-pers* (3) : áby temu Micháłowi Bábie (Litwin był) dał w wiązanie w Kámieniec y w Podole ná Swidrygałá. *BielKron* 386v, 386v [2 r.].

Synonimy: **1.** »biała głowa«, *kobieta, stara*; **2.** »stara matka«, *starka, starucha*; **6.** *niewiasta, lekarka*; **a.** »niewiasta czarowna«; **7.** *zwodnica*; **8.** *szlúzbista*; **10.** *królowa, żona*; **12.** »gwiazda niebieska«, »gwiazd siedm«, »kokosz z kurczęty«, »mniejszy niedźwiadek«, »nasiadka z kurczęty«, »niedźwiedź mniejszy«, »siedm gwiazd niebieskich«.